श्रमात् ऋते प्राप्तं न एष्टव्यम्

● (सं.) रमारमणशर्मा

गुजरातराज्ये रविशङ्करमहाराजः कदाचित् शताधिकमणमितं गुडं वितरन् आसीत् । शतशः जनाः धावन्तः आगत्य गुडस्वीकरणे उद्यताः अभवन् । किन्तु काचित् बालिका गुडवितरणं दूरात् दृष्ट्वा अपि तस्य स्वीकारे कामपि आसक्तिम् अदर्शयन्ती ततः अग्रे गन्तुम् उद्यता ।

रविशङ्करवर्यः गुडवितरणं कुर्वन् एव एतत् लक्षितवान् । बालिकायाः व्यवहारः तस्मिन् आश्चर्यम् अजनयत् । सः किञ्चित् अग्रे गत्वा बालिकायाः गमनं निरुध्य अवदत् - ''वत्से ! गुडखण्डान् स्वीकृत्य गृहं गच्छ'' इति ।

तदा सा बालिका अवदत् - ''मा सन्तु मह्यं गुडखण्डाः ।''

''किमर्थम् एवं वदसि वत्से ! गुडः तु मधुरः । खादनाय पाकाय च भवन्ति गुडखण्डाः । निश्शुल्कं वितरणं प्रचलति । कांश्चन् गुडखण्डान् नय तावत्'' इति अवदत् रविशङ्करवर्यः ।

''मा सन्तु ते मह्यम् । श्रमं विना निश्शुल्कं यत् प्राप्येत तत् न स्वीकरणीयम् इति माता मां बोधितवती अस्ति । अत्र गुडः तु श्रमं विना प्राप्येत । अतः मास्तु इति उक्तं मया । भगवान् हस्तपादं यत् दत्तवान् तस्य उपयोगेन जीवनं चिन्तनीयं, न तु निश्शुल्कं प्राप्यमाणस्य स्वीकरणे प्रवृत्तिः दर्शनीया इति मम मातुः मतम्'' इति अवदत् बालिका ।

बालिकायाः वचनम् आश्चर्येण शृण्वन् रविशङ्करवर्यः तया बालिकया सह गत्वा तस्याः मात्रा मिलितवान् । स्वस्य परिचयम् उक्त्वा सः ताम् अवदत् - ''आर्ये ! भवत्या उत्तमः स्वाभिमानपाठः पुत्रीं बोधितः । साधु कृतम् । गृहदर्शनात् भासते यत् अत्र आर्थिकम् आनुकूल्यम् अधिकं नास्ति इति । जीवनयापनाय तत्रभवत्या किं क्रियते ?''

''अरण्यात् काष्ठानि सङ्गृह्य विक्रीय ततः प्राप्तेन धनेन आवयोः उदरपूरणव्यवस्थां करोमि । एतावता सन्तृप्ता अस्मि'' इति अवदत् बालिकायाः माता । तावता तस्याः पार्श्वे विद्यमाना सखी अवदत् - ''आर्य ! एतस्याः महती सम्पत्तिः आसीत् । सर्वं विद्यालयानां निर्माणाय दत्तवती अस्ति इयम् । चक्रवर्ती रघुमहाराजः विश्वजिद्यागं कृत्वा सर्वस्य दानं कृत्वा मृत्पात्रैः पाकं कृत्वा भुङ्क्ते स्म इति कथा श्रूयते । एषा अपि तादृशी एव । अस्याः साहाय्यं कर्तुं बहवः सज्जाः । किन्तु इयम् आर्या तु श्रमेण प्राप्तात् एव जीवननिर्वहणं कर्तुम् इच्छति ।...''

एतस्य श्रवणात् रविशङ्करवर्यस्य नेत्रे सजले जाते । सः भावगद्गदः सन् तां महिलाम् उद्दिश्य - ''आर्ये ! तत्रभवत्याः व्यवहारः विश्वासानर्हः अस्ति इति सर्वथा । अहं तु इदानीं सर्वं प्रत्यक्षं दृष्टवान् इत्यतः अत्र विश्वसिमि । भवादृशैः योजितानां नैतिकबलरूपाणाम् इष्टिकानाम् उपरि देशः धर्मः च भव्यतया विराजमानः भवितुम् अर्हति । मया अपि अद्य नूतनः पाठः पठितः, काचित् देवता दृष्टा च'' इति उक्त्वा कृतज्ञतापूर्वकं तां नमस्कृत्य ततः